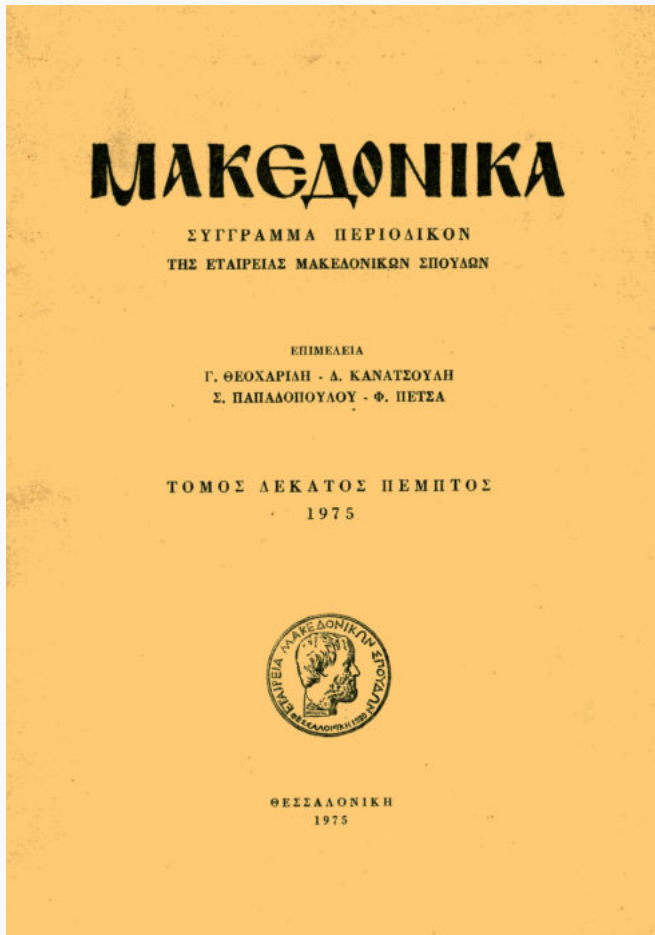

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Η λέξη "άλικο" στην αλληλογραφία των Μακεδόνων εμπόρων (1695-1699)

Γιάννης Τσάρας

doi: [10.12681/makedonika.610](https://doi.org/10.12681/makedonika.610)

Copyright © 2014, Γιάννης Τσάρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσάρας Γ. (1975). Η λέξη "άλικο" στην αλληλογραφία των Μακεδόνων εμπόρων (1695-1699). *Μακεδονικά*, 15(1), 147-159. <https://doi.org/10.12681/makedonika.610>

Η ΛΕΞΗ «ΑΛΙΚΟ» ΣΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ (1695-1699)

1. "Όσοι κατάγιναν με τις γυναίκες φορεσιές της Βόρειας 'Ελλάδας και τις περιέγραψαν, εκείνο που τους έκανε εντύπωση και στάθηκαν μπροστά του και το κοίταξαν προσεκτικά είναι πως όλες γύρω-γύρω τις άκρες τους τις έχουν γαρνιρισμένες με τσόχινες ή βαμβακερές ταινίες ή με σειρήνια (γαϊτάνια) μάλλινα σε κόκκινη απόχρωση του *άλικου*¹.

Στη Δυτική Μακεδονία μάλιστα, προ πάντων στα βουνίσια της χωριά, ένα από τα πιο αγαπημένα χρώματα των γυναικών ως το τέλος του μεσοπολέμου (1939) ήταν το *άλικο*². Στα σπίτια το πιο επίσημο δωμάτιο ήταν ντυμένο σχεδόν στα *άλικα*: στρωσίδια, βελέντζες, προσκέφαλα κ.λ. τα περισσότερα ήταν ή με κάμπο ή με γαρνιτούρα *άλικη*. Τα προικιά των κοριτσιών το ίδιο. Στη γέννηση και στο γάμο, στις γιορτές, στα πανηγύρια, στα ταξίδια, παντού το κόκκινο *άλικο* πρόβαλε τη χαρούμενη όψη του. Δεν υπήρχε πλεχτό ή υφαντό, που να μη σπάσουν την μονοτονία του ή να μην τονίσουν το χρώμα του δίχως το *άλικο*. Το χτυπητό, το άνοιχτό, το φλογάτο κόκκινο ή το κόκκινο της φωτιάς, όπως το έλεγαν αλλιώς, κυριαρχούσε παντού. 'Η *άλικη* κλωστή δεν έλειπε από πουθενά³. Μπορεί να πή κανείς πως από το τέλος του 17ου αιώνα που διαδόθηκαν τα *άλικα* υφάσματα στη Βόρεια 'Ελλάδα, το *άλικο* στη Δυτική Μακεδονία έγινε το εθνικό τοπικό χρώμα. Το παραμέρισε από τη σπιτική χειροτεχνία και την παραδοσιακή λαϊκή ζωή μόνο ή βαθύτατη κοινωνικοοικονομική αλλαγή που έγινε μέσα στο διά-

1. 'Ε. Κ ρ α σ τ α μ ά τ η, 'Εθνικές φορεσιές στο Βορειοελλαδικό χώρο, Α' Συμπόσιον Λογογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά έκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 129.

2. Το *άλικο* ή κάποιαν απόχρωσή του θα είχε υπόψη του ο Γάλλος Πρόξενος Felix Beaujour στη Θεσσαλονίκη (1787-1797), όταν μιλούσε για *rouge du Levant* και *rouge d'Andrinople*. (Βλ. F e l i x - B e a u j o u r, Tableau du commerce de la Grèce, Paris 1800, τ. 1, σ. 261. Το βιβλίο αυτό του B e a u j o u r το έχει μεταφράσει τελευταία στα ελληνικά ή 'Ε λ. Γ α ρ ί δ η με εισαγωγή, επιμέλεια και σχολιασμό του Τά σ ο υ Β ο υ ρ ν ά, 'Αθήνα 1974).

3. 'Η γλώσσα μας για το κόκκινο και την κάθε απόχρωσή του, ακόμα και για την πιο απαλή, έχει και την αντίστοιχη λέξη της. Βασικό χόρτο ωστόσο για το βάψιμό του ο Λαός μας μεταχειριζόταν το *ριζάρι*, *αλιζάρι*, *λιζάρι*, το αρχαίο *ερυθρόδανον* (*rubia*), που ήταν και άγριο και ήμερο (καλλιεργημένο). (Βλ. και Κ υ ρ. Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, Ξένοι ταξιδότες στην 'Ελλάδα, τ. Β', 'Αθήνα 1973, σ. 703, σημ. 2, σ. 704, σημ. 1-3).

σημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η σύγχρονη βιομηχανία που πάει να σβήση όχι μόνον το εθνικό χρώμα αλλά και την εθνική συνείδηση των Λαών.

Ώστόσο σημασία έχει εδώ πώς δεν υπήρξε φανέρωμα του ύλικού ή του πνευματικού πολιτισμού της Δυτικής Μακεδονίας, που να μην έχη ζημωθή και να μην έχη γίνει το ένα με τη ζωή του το *άλικο* χρώμα σάν οργανικό της στοιχείο. Γι' αυτό και δε μπορεί παρά το *άλικο* χρώμα να πιάνη μιὰ πολύ σημαντική σελίδα στη λαογραφία του των χρόνων της Τουρκοκρατίας¹.

2. Για την ετυμολογία της λέξης *άλικο* ή Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία του Δρανδάκη², το Ιστορικό Λεξικό της Νέας Έλληνικής Γλώσσας της Έκδοσης της 'Ακαδημίας 'Αθηνών³, το Λεξικό της Νέας Έλληνικής Γλώσσας της Έκδοσης της «Πρωΐας»⁴ και το Έτυμολογικό Λεξικό του 'Ανδριώτη⁵ δέχονται πως παράγεται από την τούρκικη λέξη *αλ-* που σημαίνει β α θ ύ ς κ ό κ κ ι ν ο ς και από την ελληνική παραγωγική κατάληξη - ι κ ο (ς). Τὰ λεξικά της Νεοελληνικής Γλώσσας δε μιλοῦν για την ετυμολογία της, μὰ μόνο για τὸ νόημά της⁶.

Ἄλλὰ γιὰ τὸ νόημά της δὲ συμφωνοῦν μεταξύ τους. Ἔτσι τὸ Ἑγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ τοῦ Ἐλευθερουδάκη ἐξηγεῖ τὸ *άλικος* μὲ τὸ φοινικεύς, ἀνοικτός ἐρυθρός⁷. Ἡ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία τοῦ Δρανδάκη μὲ τὸ «κατ' ἐξοχὴν κόκκινο χρώμα, τὸ ὁποῖον δ ὕ ν α τ α ι ν ᾶ ἔ χ η ἄ σ θ ε ν ε ῖ ς τ ι ν α ς ἄ π ο χ ρ ὠ σ ε ι ς, τὸ ἄ λ ι κ ο τ ῆ ς φ ω τ ι ᾶ ς, τὸ ἐντελὸς ἄ λ ι κ ο ν, Β. Φάβης». Τὸ Λεξικὸ τῆς «Πρωΐας» τὸ ἐξηγεῖ μὲ τὸ ἐ ρ υ -

1. Ἐδὼ βρίσκει, νομίζω, ἀπάντηση καὶ ἡ ἀπορία τῆς Ἐλ. Κ α ρ α σ τ α μ ᾶ τ η, ἂν ἡ συνήθεια τῶν γυναικῶν τῆς Βόρειας Ἑλλάδας νὰ προσθέτουν κόκκινη ταινία στὶς ἄκρες τῶν φορεμάτων τους εἶναι ἔθιμο ἑλληνικὸ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἢ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἢ ἀκόμα ἀρχαιότερη (Κ α ρ α σ τ α μ ᾶ τ η, Ἑλληνικὲς φορεσιεῖς, σ. 129).

2. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία Π. Δ ρ α ν δ ᾶ κ η, Ἀθήνα 1927.

3. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (Ἀ κ α δ η μ ῖ α ς Ἀ θ η ν ῶ ν), τ. Α', Ἀθήνα 1933. Τὸ ἴδιο σφάλμα ξανακάνει, ὅταν πᾶν νὰ ετυμολογήσῃ καὶ τὴ λέξη *ἀλένιος*. Γιὰ τὴ διάδοση τῆς λέξης *άλικος* στὶς ἑλληνικὲς χώρες γράφει: «πολλαχό».

4. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας (συνταχθέν ὑπὸ Ἐπιτροπῆς φιλολόγων καὶ ἐπιστημόνων ἐπιμελεία Γ ε ω ρ γ. Ζ ε υ γ ὡ λ η), ἔκδ. ἐφημερίδας «Πρωΐα», Ἀθήνα 1933.

5. Ν. Ἀ ν δ ρ ι ὡ τ η, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1967.

6. Τὴ λέξη *άλικο* δὲν τὴ βρίσκουμε στὰ εἰδικὰ βυζαντινὰ Λεξικά τῶν D u C a n g e, S o p h o c l e s, Κ ρ ι α ρ ᾶ, οὔτε στὰ ἱστορικὰ κείμενα τῶν Δ ο ὕ κ α, Χ α λ κ ο κ ο ν δ ὡ λ η, Κ ρ ι τ ὶ β ο ὕ λ ο υ, Φ ρ α ν τ ζ ῆ ἢ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς τῶν τελευταίων Παλαιολόγων, οὔτε καὶ στὰ νεοελληνικὰ κείμενα τῶν δύο πρώτων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας· δὲν τὴ βρίσκουμε οὔτε καὶ στοῦ Κ ο υ μ α ν ο ὕ δ η τὴ Συναγωγὴ νέων λέξεων ποῦ τυπώθηκε μόλις στὰ 1900 (Βλ. Σ τ. Κ ο υ μ α ν ο ὕ δ η, Συναγωγὴ νέων λέξεων, τ. Ι, Ἀθῆναι 1900).

7. Ἐ λ ε υ θ ε ρ ο υ δ ᾶ κ η, Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, τ. Ι, Ἀθήνα 1927.

θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς. Τὸ Μεγάλο Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου δέχεται καὶ αὐτὸ τὴν ἴδια ἐξηγήσιν: ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς¹. Τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Ἀκαδημίας γράφει: «1) ὁ ἔ χ ω ν ζ ω η ρ ό ν ἐ ρ υ θ ρ ό ν χ ρ ῶ μα, βαθ ύ ς ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κατα κ ό κ κ ι ν ο ς· 2) ὁ ἔ χ ω ν ἐ ρ υ θ ρ ό (ἀνοικτὸν) χ ρ ῶ μα, ὑ π έ ρ υ θ ρ ο ς». Ὁ Ἀνδριώτης τέλος στὸ Ἑτυμολογικὸ τοῦ Λεξικοῦ τὸ ἐξηγεῖ μὲ τὸ «ἄ λ ι κ ο ς β α θ υ κ ό κ κ ι ν ο ς»².

3. Πρὶν προχωρήσουμε ὁμως στὴν ἐτυμολογικὴ ἐρμηνεία τῆς λέξης, μπαίνει τὸ ἐρώτημα: ἡ λέξη *ἄ λ ι κ ο* εἶναι ἑλληνικὴ, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ τὴ βοήθεια τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας; Μόνο τὸ *-ικο* ποῦ ἔχει στὸ τέλος τῆς δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσῃ πὼς πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ μας ἑλληνικὴ παραγωγικὴ κατάληξη. Στὴ γλώσσα μας δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη λέξη, ποῦ νὰ φανερῶνι χ ρ ῶ μα καὶ νὰ τελειῶνι σέ *-ικο*³. Εἶναι περίεργο κιόλας πὼς, ἐνῶ ἔχουμε πάρει ἀπὸ τοὺς Γάλλους τόσα χ ρ ῶ ματα μὲ τὶς λέξεις τους οὔτε μιὰ λέξη τους δὲν τελειώνει σέ *-ικο*. Πὼς γίνεται ὁμως νὰ ἔχουμε στὴν γλώσσα μας μόνο μιὰ λέξη, ποῦ νὰ φανερῶνι χ ρ ῶ μα καὶ νὰ τελειῶνι σέ *-ικο* κι αὐτὴ νά ναι τούρκικη; Ἡ δυσκολία λοιπὸν νὰ ἐτυμολογήσουμε τὴ λέξη *ἄ λ ι κ ο* βρίσκεται στὸ γεγονὸς πὼς οὔτε σὰν ριζικὴ οὔτε σὰν παράγωγη μποροῦμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε. Γι' αὐτὸ καὶ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὴν ξεστρατίσουμε ἀπὸ τὴ γλωσσολογία καὶ νὰ τὴ βάλουμε στὸ ἱστορικὸ τῆς κανάλι, στὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ποῦ τὴ συναντοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ κείμενα νεοελληνικά.

4. Στὸ βιβλίον τοῦ Μέρτζιου «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας» ὑπάρχει καὶ ἓνα κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλον «Ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία ἐκ Μακεδονίας (1695-1699)»⁴. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ Μέρτζιος δημοσίευσεν 93 ἐμπορικὰς ἐπιστολὰς, εἴτε ὁλόκληρες εἴτε ἀποσπάσματα, τους, Μακεδόνων ἐμπόρων, ποῦ

1. Δ. Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ, *Μέγα Λεξικὸν τῆς ὀλης Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 1, Ἀθῆνα 1933.

2. Ἡ πρώτη καὶ μεγαλύτερη δυσκολία ποῦ συναντᾷ ὁ μελετητὴς τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας εἶναι πὼς τοῦ λείπει ἓνα συστηματικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Τὸ Κράτος οὔτε μὲ τῆς Ἀκαδημίας του ἢ τῶν ἄλλων Κρατικῶν πνευματικῶν Κέντρων ἢ τῶν ἀνάλογων πνευματικῶν του σωματείων καὶ ἰδρυμάτων τὴν καθοδήγησιν φρόντισεν νὰ ἐκδώσῃ σ' ἓνα σύστημα ὁλοκληρωμένο (*corpus*) ὅλα τὰ νεοελληνικά κείμενα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1453 ὡς τὰ σήμερα, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἔχουμε στὴ συνέχειαν κι ἓνα ἀνάλογο Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Λεξικὰ τῆς Νεοελληνικῆς ἔχουμε ἀρκετά, μὰ ὅλα τους εἶναι ἔργα ἐμπορικά, ποῦ τὰ ἔχουν συντάξῃ διάφορα άτομα καὶ ὄχι ἐπιτελεῖα διαλεγμένα. Γιαυτὸ καὶ λείπει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης, ὅπως βεβαιῶνουν τὰ παραδείγματά τους. Φτάνει νὰ ρίξῃ κανεὶς μιὰ ματιὰ στὰ λήμματα τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τοῦ Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ: βλέπε λόγου χάριν: ἀγίοδουλοι, ἀγιοκοίμητος, εὐαγγέλιο(ν) κ.ἄ.

3. Βλέπε πρόσχηρα, Ν ε ο ε λ λ η ν ι κ ῆ Γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ (τῆς Δημοτικῆς), ΟΕΣΒ, Ἀθῆνα 1941, σ. 97, § 214.

4. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 209-255.

τῆς στέλνουν στὸν ἐμπορικό τους ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετία. Ἀνάμεσα στὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς εἶναι καὶ μιὰ μὲ ἡμερομηνία 12 Ἰουλίου τοῦ 1696, ποὺ τὴ στέλνει ἀπὸ τὴν Ὁρχίδα ὁ ἔμπορος Νικόλαος Δέδου. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Δέδου παραγγέλλει στὸν ἐμπορικό του ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετία νὰ τοῦ σταῖλι διάφορα ἐμπορεύματα. Κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ τοῦ γράφει εἶναι καὶ τοῦτο: «στῆλε μου ἀπὸ τὴν φάπρικα τὸ ἄλικο: ράζο φιστηκὶν πράτζα 100...»¹.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Μέρτζιος δημοσίεψε μόνο περίληψη ἢ ἀποσπάσματά της. Τὸ χωρίο αὐτὸ τὸ ἔδωσε ἔτσι: «στεῖλέ μου ἀπὸ τὴν «φάμπρικα» τὸ ἄλικο ράζο μπράτζα 200...». Τὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὀλάκερη τὴ δημοσίεψε ἀργότερα ὁ Ἰωακείμ Μαρτινιανός. Ὁ Μαρτινιανὸς τὸ χωρίο αὐτὸ τὸ διάβασε: «στῆλε μου ἀπὸ τὴν φάμπρικα τοῦ Ἄλικου ράζο φιστηκὸν πράτζα 200...»².

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Μέρτζιος τὴ λέξη *φάπρικα* τοῦ Δέδου τὴ γράφει *φάμπρικα* καὶ τὴν βάζει μέσα σὲ εἰσαγωγικά. Τὴ λέξη *ἄλικο* τὴ γράφει μὲ δασεία καὶ τὴν παίρνει γιὰ ἐπιθετικό προσδιορισμὸ στὸ *ράζο*. Ἀλλὰ στὸ κείμενο τοῦ Δέδου ὕστερα ἀπὸ τὴν λέξη *ράζο* ἀκολουθεῖ ἡ λέξη *φιστηκὶν* καὶ αὐτὴ εἶναι ἴσια ἴσια ποὺ δείχνει τὸ χρῶμα τοῦ ράζο. Ὁ Μέρτζιος ὅμως δὲν τὸ πρόσεξε αὐτὸ καὶ ἐπειδὴ νόμισε πῶς εἶχε τὴ φράση τὸ *ἄλικο ράζο φιστηκὶν* καὶ δὲ μπόρεσε νὰ βγάλῃ νόημα, ἀναγκάστηκε νὰ παραλείψῃ τὸ *φιστηκὶν*. Μὰ καὶ πάλι ὅποιος διαβάσει τὴ φράση ἔτσι, ὅπως τὴν ἔγραψε ὁ Μέρτζιος, ἀναρωτιέται ἀμέσως: γιὰ ποιοὺ *ἄλικο ράζο* πρόκειται; Γιατί ὁ Δέδου δὲ μίλησε γιὰ κάτι τέτοιο παραπάνω. Δὲ μπορούμε λοιπὸν νὰ σχετίσουμε τὸ *ἄλικο* μὲ τὸ *ράζο*. Ὁ Μαρτινιανὸς ὡστόσο, Βορειοελλαδίτης κι αὐτός, μὰ λόγιος, ἔγραψε τὸ *ἄλικο* μὲ κεφαλαῖο Α (ἄλφα) καὶ σὲ πτώση γενικὴ τοῦ *Ἄλικου* σάν νὰ ἦτανε λέξη ἐλληνικὴ καὶ φύλαξε καὶ τὸν τόνο του στὴν προπαρὰλήγουσα. Μά, ἐνῶ εἶχε ὑπόψῃ του τὴν ιδιόχειρη ἐπιστολὴ τοῦ Δέδου, διάβασε ὡστόσο *φιστηκόν*, ἀντὶ *φιστηκὶν*.

Ὅμως, ὅπως κι ἂν εἶναι, τὸ χωρίο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Δέδου δίνει τὴν πιὸ ὑπεύθυνη ἀπάντηση στὴν ἀπορία μας γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης *Ἄλικο*.

α) Θ' ἀναλύσουμε τὸ χωρίο ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ φράση: ἀπὸ τὴν *φάπρικα* τὸ *Ἄλικο*. Ἐδῶ φαίνεται ἀμέσως πῶς τὸ *ἄλικο* σχετίζεται μὲ τὸ *φάπρικα*, ἀλλὰ ἡ σχέση τους φαίνεται καθαρότερα, ἂν βάλουμε τὸ *ἄλικο* σὲ πώση γενικὴ καὶ μὲ κεφαλαῖο τὸ Α (ἄλφα) τοῦ *Ἄλικου*, ποὺ νὰ δείχνῃ τὸν ἰδιοχτήτῃ τῆς φάπρικας. Τὸ τοῦ *Ἄλικου* δηλαδὴ εἶναι γενικὴ χητητικὴ στὸ *φάμ-*

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 9.

2. Ι. Μαρτινιανοῦ, Ἡ Μοσχόπολις (1330-1930), Θεσσαλονίκη 1957, σ. 102, σημ. 1. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Δέδου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μέρτζιος, ὑπάρχει στὰ *Documenti Greci No 314* τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 209).

πρικα. Γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ σωστὴ σχέση *φάμπρικας* καὶ *Ἄλικο*. Ἀλλὰ ὁ Δέδου ἀπὸ ὑπερβολὴ καθαρολογίας (*excès de pusisme*) προτίμησε τὴν ὀνομαστικὴ ἀπὸ τὴ γενικὴ¹. Τὸ γλωσσικὸ αὐτὸ φαινόμενο εἶναι τῶν Βόρειων Ἑλληνικῶν Ἰδιωμάτων καὶ ὁ Δέδου σὺν Βορειοελλαδίτης νόμισε πὼς ἂν ἔγραφε τὸ *Ἄλικο* (ὀνομαστικὴ) ἀντὶ τοῦ *Ἄλικου* (γενικὴ) θὰ ἔκαμνε τὴ φράση του πρὸ λόγια. Ἰσως ὅμως σ' αὐτὸ νὰ τὸν παράσυρε καὶ τὸ τελικὸ ο (μικρὸ) τῆς λέξης *Alico*. Ὅπως κι ἂν τὸ πάρουμε ὥστόσο τὸ *Ἄλικο* σχετίζεται μὲ τὸ φάμπρικα. Γι' αὐτὸ καὶ τὴ λέξη *ράζο* εἴμαστε ἀναγκασμένοι τῶρα νὰ τὴ σχετίσουμε μόνον μὲ τὴν λέξη *φιστική* ποὺ ἀκολουθεῖ.

β) Ὁ Δέδου, ὅπως βεβαιώνουν οἱ ἐπιστολές του ποὺ δημοσίεψε ὁ Μέρτζιος, στὶς παραγγελιές του, κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ ζητάει γιὰ τὰ ἐμπορεύματά του, ὀρίζει καὶ τὴ *φάπρικα* ἢ τὸ *μα γ α ζ ι ἀπ'* ὅπου θέλει νὰ τοῦ τὰ ἀγοράσῃ ὁ ἐμπορικὸς ποὺ ἀντιπρόσωπος. Ἔτσι στήν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 12 Ἰουλίου τοῦ 1696 γράφει: «στήλε μου ἓνα πανὶ σότο πράσινο καὶ σότο σκαρλάτο καὶ τὰ δυὸ νὰ εἶναι ἀπὸ τὸν Πέτρο Νέγρη». Μὲ ἄλλη του ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Διρράχι τῆς 25 Ἰουνίου τοῦ 1696 ὁ Δέδου παραγγέλλει: «στήλε μου...καὶ 36 ἀτλάζια κρεμεζὶν ἀπὸ τὸν Φουντάνω»². Τὸ ἴδιο καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 12 Ἰουλίου 1696 παραγγέλλει: «...στήλε μου ἀπὸ τὴ *φάπρικα* τὸ *άλικο*...»³. Τὸ *Alico* αὐτὸ δηλαδὴ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄνομα, ἢ φῖρμα τῆς φάμπρικας ἀπ' ὅπου ἤθελε νὰ τοῦ ἀγοράσῃ ὁ ἐμπορικὸς του ἀντιπρόσωπος τὰ 100 μπράτσα *ράζο* φιστικί.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χωρίου ἂν ἀρχίσουμε τὴν ἀνάλυσή του,

1. Εἰδικὰ γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικώφωσης στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχει γράψῃ ὁ Μάνεσης (βλ. Σ. τ. Μάνεσης, Ἀντικαφωτικά φαινόμενα βορείων ἰδιωμάτων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Λεξικογραφικὸ Δελτίο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. ΙΑ' (1966-1967), σ. 40-49. Ἡ σελίδωση 1-69 δὲν ξέρω ποιά σχέση παρουσιάζει μὲ τίς σελίδες τοῦ Δελτίου). Ὁ Μάνεσης μελέτησε βέβαια σοβαρὰ τὸ πρόβλημα, ὅπως δείχνει ἡ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία του, σὲ παραδείγματα ὅμως ποὺ δὲν ἄκουσε καλά. Δὲ μπορεῖ λόγου χάρι νὰ ἄκουσε *τελεγραφήσω* (σ. 23, σημ. 2), οὔτε *φελέττο* (σ. 23, σημ. 3), οὔτε καὶ τόσα ἄλλα παραδείγματα λαθεμένα ποὺ μεταχειρίζεται. Ἡ Λαογραφία, ὅπως ξέρουμε, σ' ὅποιο παρακλάδι τῆς κι ἂν τὴν πάρουμε, δὲν ἔχει σχέση οὔτε μὲ τὸ Γραφεῖο οὔτε μὲ τὰ ἐπίσημα προσώπα τῶν χωριῶν (Πρόεδρος ἢ Γραμματέας τῆς Κοινότητος, παπάς, ἀγοροφύλακας, Τ.Ε.Α., παλιὸς χοροφύλακας ἐγκαταστημένος ἀπὸ ἄλλο χωριό), μὰ μόνον μὲ τὸν ἴδιο τὸ Λαὸ ποὺ θὰ τὸν πλησιάσῃ καὶ θὰ τὸν ζήσῃ ἀπὸ κοντὰ σὲ ὅλα τὰ φανερώματα τῆς ζωῆς του. Γιὰ τὸ φαινόμενο ποὺ μᾶς ἐνδιαιφέρει ἐδῶ, θὰ φέρω μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Φ. Παπανικολάου, Λαογραφία Δυτικῆς Μακεδονίας, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962; ἀπὸ καθόταν ἀντὶ ἀπὸν καθόταν (σ. 193, τραγ. 4), Βουκορέστι ἀντὶ Μπουκουρέστι (σ. 193, τραγ. 7), ἀπὸ μαγεύει ἀντὶ ἀπὸν μαγεύει (σ. 261, τραγ. 243) κ.ἄ.π. Θυμᾶμαι ἐπίσης συμφοιτητὴ μου Δυτικομακεδόνα ποὺ τὸ κουτὶ τὸ ἔλεγε κοτὶ. Καὶ ὁ Δέδου λοιπὸν ἔγραψε τὸ *άλικο* ἀντὶ τοῦ *άλικου* εἴτε ἀπὸ τάση λογιωτατιστικῇ εἴτε γιατί ἔτσι τὸ καταλάβαινε.

2. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 213, ἐπιστ. 7.

3. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 9.

πάλι στο ίδιο συμπέρασμα φτάνουμε: πώς το *άλικο* σχετίζεται μόνο με το *φάμπρικα* και όχι με το *ράζο*. Έτσι βλέπουμε πώς το *φιστηγκί* αναφέρεται στο *ράζο* και, όπως είδαμε, θέλει να δείξει το χρώμα του. Όπως διαπιστώνουμε κιόλας από την ίδια την επιστολή ο Δέδου παραγγέλνει πάντοτε με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και ακριβολογία και το *εϊδος* του ύφασματος που θέλει και το *χρώμα* του. Στην ίδια επιστολή του λόγου χάρη διαβάζουμε: «ένα πανί (=τόπι) σότο *πράσινο* και σότο *σκαρλάτο*: (=κόκκινο), *πράσινο* σάν αυτό να είναι ή βαφή του». Άλλα και σε άλλη επιστολή του Δέδου που δημοσίεψε πάλι ο Μέρτζιος διαβάζουμε: «36 *ατλάζια κρεμεζί* (=κόκκινα), *λοντρίνες* δυο *πανιά* (=τόπια) *άλικα*, 2 *πανιά σκαρλάτα*, να μην είναι *άνοιχτά*, μόνον να είναι κόκκινα, 1 *πανίμαβί*, ένα *πανί κολόρ* (=χρώματος) *δισμιράτιδω* ή γουν ζουμπρούτι (=σμαραγδί), 1 *πανί πράσινο* και όχι *άνοιχτό*...»¹.

Μα και οι άλλοι έμποροι, όταν παραγγέλνουν ύφασματα στην Βενετιά στις επιστολές τους γράφουν σταθερά πρώτα το *εϊδος* του ύφασματος και έπειτα το *χρώμα*. Οι επιστολές τους αυτό βεβαιώνουν. Έτσι λοιπόν ο τρόπος που έγραφαν και αυτοί τις επιστολές τους βεβαιώνει, ότι παρατηρούμε και στην επιστολή του Δέδου: πώς το *ράζο* συνδέεται με το *φιστηγκί* και όχι με το *φάμπρικα*. Όταν λοιπόν ο Δέδου βάζει τη λέξη *φιστικί* δίπλα στη λέξη *ράζο*, για να δείξει το χρώμα του, δε μπορούμε να πάρουμε το *ράζο* και να το συνδέσουμε με το *άλικο*, αφού αυτό μόνο με το *φάμπρικα* μπορεί να συνδεθί. Άλλωθς και ή λέξη *φιστικί* και ή λέξη *φάμπρικα* μένουν ξεκάρφωτες και δέν λένε τίποτε ούτε ή μιά ούτε ή άλλη. Έτσι θέλουμε δε θέλουμε ή λέξη *φιστικί* πάει στην προηγούμενη λέξη *ράζο* και το *άλικο* με τη σειρά του μετατοπίζεται παραπάνω και πάει στη λέξη *φάμπρικα*. Έτσι μόνο τώρα μπορούμε να σχετίσουμε τις λέξεις *φάμπρικα* με το *άλικο* και *ράζο* με το *φιστικί*, γιατί μόνο τώρα παρουσιάζουν την πιο λογική σύνδεση μεταξύ τους.

Καταλαβαίνουμε πια εύκολα το νόημα του χωρίου αυτού: ο Δέδου παραγγέλνει στον έμπορικό του αντιπρόσωπο στη Βενετιά, μαζί με άλλα έμπορεύματα, να τους στείλη και 100 πήχεις ύφασμα *φιστικί*, αλλά να είναι από τη *φάμπρικα* του *Alico* και όχι από άλλη. Γιατί την εποχή αυτή στην Βενετιά λειτουργούσαν και άλλες *φάμπρικες*². Έτσι ή ακριβολογία της επιστολής του Δέδου οδηγεί ολόισια στο συμπέρασμα πώς ή λέξη *Alico* είναι όνομα κύριο και σημαίνει το όνομα, τη φήμη μις *φάμπρικας* που λειτουργούσε την εποχή αυτή στη Βενετιά³.

1. Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 214, επιστ. 7.

2. Η *φάμπρικα Muga* που λειτουργεί ακόμα και σήμερα στη Βενετιά, σε όμοιο προάστειό της, με παγκόσμια φήμη, είναι από πολύ παλιότερη εποχή.

3. Στη Σικελία υπάρχει ποταμός που τον λένε *Alico*. Ίσως ο ίδρυτής της βιοτεχνίας *Alico* να έδωσε στην επιχείρησή του το όνομα του ποταμού της πατρίδας του ή πάντως της

Τῆς ἰδίας περίπου ἐποχῆς μέ τὸ *ἄλικο* ἔχουμε καί ἄλλα βιοτεχνικά προΐοντα ποῦ πῆραν τὸ ὄνομα τους ἀπὸ τὴ φήρμα τῆς φάμρι κας ἢ ἀπὸ τὸν τόπο τῆς παραγωγῆς τους ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη αἰτία, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε πάλι ἀπὸ τὴν ἰδια ἀλληλογραφία τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων. Ἐτσι λόγου χάρι ἔχουμε τὸ ὕφασμα *λοντρίνα* (ἀπὸ τὸ Λόντρα, Λονδίνον), *βεζεντίν* (ἀπὸ τὴ Vicenza, Vicentino), *Parangon* ἢ *Parangou* (ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ γραφεῖο, ὅπου δοκίμαζαν τὴ γνησιότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν ὕφασμάτων). Τὸ φαινόμενο ἐξάλλου νὰ κυκλοφοροῦν τὰ διάφορα προΐοντα μέ τὸ ὄνομα τῆς φάμπρικάς τους ἢ μέ τὸ ὄνομα ποῦ τοὺς ἔδωσε αὐτή, εἶναι συνήθεια ποῦ τὴν καθιέρωσαν προπάντων οἱ νεώτεροι χρόνοι, μέ τὴ βιοτεχνία παλαιότερα καὶ μέ τὴ βιομηχανία σήμερα. Σήμερα μάλιστα τὰ τυποποιημένα προΐοντα τῆς μαζικῆς παραγωγῆς κυκλοφοροῦν σ' ὅλον τὸν κόσμον μέ τὴν καθιερωμένη φήρμα τους. Κάτι ἀνάλογο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἦταν καὶ τὸ *ἄλικο* (ὕφασμα).

5. Τὸ *ἄλικο* σάν χρῶμα, ὅπως ξέρουμε, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπόχρωση τοῦ κόκκινου ποῦ εἶναι χρῶμα βασικὸ καὶ τὸ ξέρουν ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς σὲ ὅλες τοῦ τις ἀποχρώσεις, ὅπως τὸ βλέπουν στὰ λουλούδια, στὰ φύλλα τῶν φυτῶν καὶ τῶν δέντρων, στοὺς καρποὺς τῆς πατρίδας τους. Γι' αὐτὸ φυσικὰ καὶ γιὰ τὴν κάθε ἀπόχρωσή τοῦ ἔχουν στὴν κάθε γλώσσα καὶ τὴν ἀνάλογη λέξη τους, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει γωνιά τῆς γῆς μέ βλάστηση, δίχως κάποιο κόκκινο λουλουδάκι. Ἡ μυθολογία, τὰ παραμύθια, ἡ λαογραφία, ἡ λογοτεχνία καὶ πρὸ πάντων ἡ ποίηση τοῦ κάθε λαοῦ, τις εἰκόνες, τις παρομοιώσεις, τις μεταφορὲς τις συνταιριάζει πάντα καὶ μέ τὴν βοήθεια τοῦ κόκκινου χρώματος. Καὶ ἀληθινὰ δὲ λεξιλογικὸς πλοῦτος γιὰ τὸ κόκκινο χρῶμα καὶ τις ἀποχρώσεις τοῦ τῆς κάθε γλώσσας (ριζικά, παράγωγα, σύνθετα) εἶναι ἀστέρευτος.

6. Στὰ χρόνια ὥστόσο τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Λαὸς μας γιὰ τὸ κόκκινο ἀνοιχτὸ χρῶμα ἢ γιὰ τὸ κόκκινο τῆς φωτιᾶς, μεταχειρίστηκε τὴ λέξη *ἄλικο*, μιὰ λέξη ποῦ δὲν τὴν ἤξερε ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ Βυζαντινά. Πότε καὶ ἀπὸ ποῦ τὴν πῆρε τὴ λέξη αὕτη;

Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν Ἑπειρωτῶν ἐμπόρων τῆς Βενετιᾶς μαθαίνουμε πὼς στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα τὰ ὕφασματα ποῦ ἐμπορεύονταν ἦταν ἀκόμη *ράζα κολοράδα φίνα* ἢ *βελοῦτα κοιμιζιά... ράζα κοιμιζιά κάθε λογῆς* κ.λ.¹. Γιὰ *ἄλικο* δὲ μιλοῦν. Κατὰ τὸ τέλος ὅμως τοῦ ἰδίου αἰῶνα οἱ Μακεδόνες ἔμποροι θὰ μιλήσουν γιὰ *ράζο ἄλικο* γιατί ἴσια ἴσια τὴν ἐποχὴ αὕτη βγήκαν στὴν ἀγορὰ τὰ *ἄλικο* ὕφασματα. Ἀλλὰ τί ἦταν αὐτὸ τὸ *ἄλικο* ὕφασμα;

περιοχῆς ἀπ' ὅπου καταγόταν, ἓνα φαινόμενο δηλαδὴ ποῦ τὸ παρατηροῦμε τόσο συχνὰ σὲ βιοτεχνίες, βιομηχανίες ἢ σὲ ἄλλες λογῆς-λογῆς ἐπιχειρήσεις.

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 7, σ. 217, σημ. 1, σ. 220, σημ. 4. Πρβλ. ἀκόμα καὶ τὰ ὄπλα: καριοφίλι (*Carlo e figlio*), μαρτίνι (*F. Martini*), γκράς (*Gras*) κ.λ.

Τὸ *ἄλικο* ὕφασμα οὔτε μόνο σάν ὕφασμα, οὔτε μόνο σάν χρώμα τὸ κα-
θένα ξεχωριστά, εἶχε καμιά ἰδιαίτερη ἀξία, μὰ μόνο σάν μιὰ ἐνότητα ὕφα-
σματος καὶ χρώματος συνταιριασμένη¹ ποὺ νὰ μὴ μπορῆς νὰ τὴ χωρίσης
στὰ δυὸ τῆς συστατικά. Τὸ ὕφασμα πυκνὸ, στρωτὸ καὶ ἀραχνουφαντὸ. Τὸ
χρώμα του πάλι κόκκινο ἀνοιχτό, κρέχτο καὶ ζωηρό, μὰ καὶ καλοβαμμένο
σ' ἓναν σταθερὸ χρωματισμό, ποὺ οὔτε νὰ κόβῃ οὔτε νὰ βγάξῃ. Ἔτσι ποιό-
τητα ὕφασματος καὶ χρωματισμὸς τοῦ ἔδιναν μιὰ φανταχτερὴ καὶ ταυτόχρο-
να εὐγενικὴ φινέτσα ποὺ σὲ τραβοῦσε καὶ τὸ πρόσεχες. Κι αὐτὰ εἶναι ποὺ
καθιέρωσαν τὸ *ἄλικο* καὶ σάν χρώμα τῆς μόδας, μιᾶς μόδας ὅμως ποὺ ὅσο
περνοῦσαν τὰ χρόνια, τόσο ἀκόμα περισσότερο καταχτοῦσε τὴν ἀγορά². Γι'
αὐτὸ καὶ ὁ Λαὸς μας τὸ χρώμα τοῦ *ἄλικου* ὕφασματος τὸ μιμήθηκε γιὰ τὰ
πλεχτά καὶ τὰ ὑφαντά του, ὥστε μὲ τὸν καιρὸ νὰ πολυτογραφῆσῃ καὶ τὴ λέξι
ἄλικο στὴν γλώσσα του καὶ νὰ τὴ μεταχειρίζεται πιά σάν νὰ τοῦ ἦτανε πα-
τροπαράδοτη. Μὰ καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἔκαμε κιόλας καὶ παράγωγά της.
Ἔτσι στὴ Σιάτιστα, ἐξὸν ἀπὸ τὴ λέξι *ἄλικο*, ἔχουν καὶ τὸ ἀμετάβато ρῆμα
ἀλ'κίζου (=παίρνω ἄλικο χρώμα, ἄλικη ὄψη), ἐνῶ στὴ Λόζνιτσα (Γέρμα τώ-
ρα) ἔχουν τὸ οὐσιαστικὸ *ἀλ'κάδα* (=κοκκινάδι, ἐρυθρότης)³. Κοντὰ στὴ σπι-
τικὴ χειροτεχνία τὸ *ἄλικο* τὸ μεταχειρίστηκε καὶ ἡ βιοτεχνία, ἐνῶ ἀργότερα
τὰ νηματοβαφεῖα τῆς Λάρισας, τοῦ Τούρναβου, τῶν Ἀμπελακινῶν⁴ καὶ ἄλλων

1. Κ. Μέρτζιου, Τὸ ἐν Βενετία Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον, «Ἑπειρωτικὰ Χρονικά»,
τ. 11 (1936), σ. 47, ἐπιστ. 8, τῆς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1626 καὶ 54, ἐπιστ. 8, τῆς 7/7 Ἀπριλίου
τοῦ 1631.

2. Ὁ ἔμπορος Δημ. Καστρέσιος, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τὶς 2 τοῦ
Δεκεμβρίου τοῦ 1696, παραγγέλλει στὸν ἔμπορικὸ τοῦ ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά νὰ τοῦ στεί-
λῃ 7 κομμάτια ἀτονλάζια γιὰ λατζάδες κοιμέζι κι ἓνα κομμάτι *ἄλικο*. Ὅπως βλέπουμε
λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τὸ χρώμα *κοιμέζι*, ὅπως καὶ τὸ *κόκκινο* γενικά, καὶ τὸ *σκα-
λάτο* τὰ μεταχειρίζονταν γιὰ βάψιμο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ ὕφασματος, ἐνῶ
γιὰ τὸ *ἄλικο* ἔπρεπε τὸ ὕφασμα νὰ εἶναι διαλεχτό (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 219, ἐπιστ.
21). Ἐνῶ ἄλλος ἔμπορος ἀπὸ τὴν Καβάγια, πολιτεία τῆς Ἀλβανίας, ὁ Μέτο [*Ἀχμέτ*] Κέ-
σης, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τὶς 23 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1697 γράφει στὸν ἔμπορικὸ τοῦ ἀντιπρό-
σωπο στὴ Βενετιά «...τῆς ἐστειλα [τῆς εὐγενείας σου] μιὰ βελέντζα καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ
μοῦ τὴν βάψῃς κόκκινη...» (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 221, ἐπιστ. 27). Τὸ κόκκινο αὐτὸ
πρέπει νὰ εἶναι τὸ *ἄλικο*. Ἦτανε φυσικὸ, μὲ τὸν καιρὸ, ὅσο ἡ βιοτεχνία ἐβγαζε καλύτερα
ὕφασματα, τὸ *ἄλικο* σάν ὕφασμα νὰ τὸ ξεπεράσουν· ἔμεινε ὅμως τὸ χρώμα τοῦ ποὺ τὸ μετα-
χειρίστηκαν σὲ νέες ποιότητες ὕφασμάτων καὶ πλεχτῶν.

3. Ἔτσι στὴ Σιάτιστα λένε=*ἀλ'κιν τον φονμί, ἢ πάντα* (ἐκεῖ ψήνουν στοὺς χωριάτικους
φούρνους ἢ στὴ γάστρα), δηλαδή πῆρε χρώμα ἀλαφρὸ κοκκινωπὸ. Λένε ὅμως καί: *πιήριν
ιένα ἀλ'κον χρονώμα οἱ πιλτιέζ μ', φονβιμονό* (=δηλαδή πάρα πολὺ ὥρατο). Λένε ἀκόμα
ἄλικη καὶ τὴ γούνα ποὺ κάνουν ἀπὸ τὴν πυρόξανθη ράχη τῆς ἀλεπούς, ὅταν τὴ σκοτώνουν
τὸ χειμῶνα, ποὺ τὸ μαλλί της βρίσκεται στὴν καλύτερὴ τοῦ ὥρα. Στὴ Λόζνιτσα λένε: *πῆμιν
ἀλ'κάδα τον προνόσσοντον* τ'.

4. Στ' Ἀμπελάκια κιόλας θὰ μιλήσουν καὶ γιὰ *κοκκινωδικὴν τέχνην* (=δηλαδή γιὰ

βουνίσιων ἀστικῶν Κοινοτήτων ἄρχισαν μαζικὴ παραγωγή νηματοβαφῆς στήν ἀπόχρωση τοῦ *ἄλικου*, ὥστε τὸ ἐλληνικὸ *ἄλικο* νῆμα νὰ καταχτήσῃ γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα τὶς ἀγορές τῆς Αὐστρουγγαρίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ ἄλλων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Εὐρώπης¹.

7. Τὸ φαινόμενο ἔχει τὴν ἱστορικὴ του ἐξήγηση. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) καὶ ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς (1492) σχετίζονται μὲ μιὰ βαθιὰ κοινωνικοοικονομικὴ ζύμωση στήν Κεντρικὴ Εὐρώπῃ μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ παλίου κόσμου σὲ μιὰ νέα κοινωνικὴ μορφή, τὴν ἀστικὴ. Παράγοντας ἀποφασιστικὸς γιὰ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στήν ἄλλη στάθηκε ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς χημείας, ποὺ ἄλλαξαν καὶ τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ καθόρισαν φυσικὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἐκφραστὴς πάλι ὅλων αὐτῶν τῶν μετασχηματισμῶν καὶ τῶν ἀλλαγῶν εἶναι ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή ποὺ στήν Κεντρικὴ Εὐρώπῃ τὴν ἀντιπροσωπεύουν προπάντων ἡ Φλάνδρα καὶ ἡ Ὁλλανδία, ἐνῶ στήν Ἰταλία οἱ ἰδιότυπες Δημοκρατίες τῆς Γένοβας, τῆς Πίζας, τῆς Βενετίας κ.ἄ.

Ἀπὸ τὶς Δημοκρατίες αὐτὲς τὴν πιὸ ἐξελεγχμένη μορφή βιοτεχνίας παρουσιάζει ἡ Βενετιά, ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ζοῦσε ἀκόμα τὴν ἀκμὴ της, μὲ τὴν ἐπιχειρηματικὴ της δραστηριότητα, καὶ στήν ἐνδοχώρα τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσης εἶχε τὴν πρώτη της ἐπαφὴ καὶ μὲ ἄλλες βουνίσιες ἀστικὲς κοινότητες τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ προπάντων μὲ τὴ Μοσχόπολη. Ἡ Μοσχόπολη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀναπτύξει μιὰ ἀξιόλογη χειροτεχνία. Ἀνάμεσα λοιπὸν στὴ Βενετιά καὶ στὴ Μοσχόπολη ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται ἓνα ζωηρὸ ἀνταλλακτικὸ ἐμπόριο σὲ πρῶτες ὕλες καὶ χειροτεχνικὰ καὶ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ βοήθησε τὴ Μοσχόπολη νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς σπιτικῆς χειροτεχνίας στὸ στάδιο τῆς ὀργανωμένης βιοτεχνίας μὲ γενικότερη καὶ πιὸ ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση. Ἡ Μοσχόπολη γίνεταί τώρα τὸ κέντρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀνάλογης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ σὲ ἄλλες βουνίσιες ἀστικὲς κοινότητες τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε οἱ κοινότητες αὐτὲς νὰ γίνουν βασικὰ φυτῶρια γιὰ τὸν οἰκονομικὴ προκοπὴ τῆς σκλαβωμένης πατρίδας μας.

Ἀπὸ ἓναν πίνακα ποὺ ἔχει συντάξει ὁ Μαρτινιανὸς μὲ βάση τὴν ἀλληλογραφία τῶν ἐμπόρων τῆς Μοσχόπολης μὲ τοὺς ἐμπορικοὺς τοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Βενετιά γιὰ τὰ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ ἔστειλε αὐτὴ στὴ Μο-

τὴν τέχνην νὰ βάθουν κόκκινα νήματα). Βλ. Ἡ λ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἐξ ἀνεκδότου ἀρχείου, Ἀθήνα 1950, σ. 18, ἐπιστ. 3. Γιὰ τ' Ἀμπελάκια βλέπε τὸ βιβλίον τοῦ Γ. Κ ο ρ δ ᾶ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸ Συνεταιρισμὸ του, ἀνάπτυξη, Ἀθήνα 1973.

1. Κ ο ρ δ ᾶ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια, σ. 37-50.

σχόπολη, βλέπουμε την ποικιλία της βιοτεχνικής της παραγωγής, αλλά και την αξιολογική ποιότητα των προϊόντων της αυτών από το 15ον αιώνα και ύστερα¹. Ο πίνακας αυτός δε δείχνει μόνο το βαθμό της βιοτεχνικής ανάπτυξης της Βενετίας, αλλά και τη χειροτεχνική και βιοτεχνική ανάπτυξη και της Μοσχόπολης και ταυτόχρονα και το υψηλό πολιτιστικό της επί-

1. Η Μοσχόπολη έπαιρνε από τη Βενετία: «...τόσχας διαφόρους, διαφόρων χρωμάτων, βελούδα επίσης, brocates ύφασμα χρυσούφι, ύφασμα τι εκ μετάξης, μαλλίου ή βάμβακος, πεποικιλμένον με σχήματα χρυσούφι, σειρήνια brocat, ως τα άπεκάλουν, κλωστάς εκ μετάξης, γαϊτάνια διαφόρων ποιότητων, χρωμάτων, χόνδρους και πλοκή, είδη τόσχας, της οποίας επιτόπια ιδίως συνήθειαι έποίουν ποικίλην χρήσιν, ως και ανά την Άνατολήν έγίνετο μεγάλη ταύτης κατανάλωσις καθ' όλον τόν ΙΖ' και ΙΗ' αιώνα, ύαλον, ύάλια είδη ποικίλα και φαγεντιανά άγγεία, ως πιάτα, καράφες, μαστραπάδες έγχρώμους και ό,τι άν χρήσιμον έν τώ οικογενειακώ βίω παρ' όλαις ταίς κοινωνικάίς τάξεσι, δαμασκηνά ύφασματα, καρπούς ξηρούς, ράμματα διάφορα, ιδιαίτερα χρυσά γαϊτάνια ποικιλοειδή, χρήσιμα τότε εις διακόσμησιν έσωτερικού ή έξωτερικού επανωφορίων των ανδρών, βέδων πρό πάντων ή αγάδων, δι' επανωφόρια των χανουμισσών και διά μπεντένια και φερμελέδες των κυριών, μανδήλια, καφτάνια, άλλα καλλυντικά είδη και διακοσμητικά εις γάμους, τέιον, σιδηράς λυχνίας και άλλα σιδηρικά, και συνηθέστατα δικτυωτά παράθυρα διά την ασφάλειαν, κάγκελλα, κοσμήματα ταβανίων, φάρμακα διάφορα, βιτριόλιον, χαλύβδινα άντικείμενα, ψιμύθιον (σουλιμάν), άχνην ύδραργύρου, άργυρον εις σύρματα, τόπια νημάτων διαφόρων εις ποσότητας μεγίστας πρός έξύφασιν παννίων, χάρτιν γραφής ή περιτυλίγματος, και δη σακκουλίον, κυανούν, μελάνην, βιβλία, όπλα επίσης διάφορα, χαλκόν κατεργασμένον εις άγγεία ή ακατέργαστον, όπερ τό κυριώτερον, κασσίτερον, άλλα μέταλλα, σάκχαριν, καφέν, ξύλα έγχρωμα της Βραζιλίας ή μακήμια, και ό,τι χρήσιμον έν ταίς συνηθείαις και ταίς τότε καιρικαίς συνθήκαις. Δίδονται παραγγελίαι έν τούτω πρός άλλους και διά βιβλία εκκλησιαστικά διαφόρων σχημάτων, τύπου και είδους, σταχώσεως στερεωτάτης δερματίνης αναλόγως της εποχής, και όνομαστά Όρολόγια, Άπόστολοι, Ψαλτήρια, Όκτώηχοι, Μηναία, Εθαγγέλια, εικόνες διαφόρου μεγέθους και τέχνης, σταυροί, διασκοπότητα, πολυέλαιοι ύπερμεγέθεις, πολλάκις διαλελυμένοι, τέμπλα, προσευχητάρια, άγιοι τράπεζαι, κιβώτια σιδηρά και χάλκινα, μεταφερόμενα επίσης διαλελυμένα, και ό,τι άν έτερον άπαιτείτο διά τόν ιερόν διάκοσμον, έργα τέχνης θαυμασίας» (Μαριτίνι νου, Μοσχόπολις, σ. 112-113). Άλλά και ή Βενετία έπαιρνε από τη Μοσχόπολη: «μαλλία ακατέργαστα ή μόνον πλυμένα και λαναρισμένα, σαγιάκια χονδρά διά κάπας ναυτικές, σαγιάκια έτέρων ποιότητων διαφόρων μέχρι της λεπτοτέρας ύφης, σκεπάσματα κοιτώνων, τζέργαις, ως τα άπεκάλουν, ή βελέντζες, τάπητας διαφόρων ειδών από χονδροειδούς μέχρι της θαυμασιωτέρας εις ποικιλόχρονον κατεργασμένα τέχνης, επίσης τα έαυτών pelletes, paroquins ή σαχιτάνια, δέρματα κατεργασμένα, διάφορα πεσίνια basanes, δέρματα άρνίων κατεργασμένα βερνικωμένα ή ακατέργαστα, είδη διά τούς Σκλαβόνους, κλωστάς μαλλίνας διά πλέξιμον, μέταξαν μακεδονικήν, τόπια άλλα μαλλίνων κλωστών πολυποικίλων, λεπτότερα άλλων ζώων δέρματα, κηρόν, εις ού την άναξήγησιν και προμήθειαν άνελάμβανον πολλάκις οδόν μακράν πορευόμενοι εκτός των λοιπών κέντρων Άλβανίας, Μακεδονίας, Ήπειρου και Θεσσαλίας, και εις αυτήν την Βλαχίαν και Βοσνίαν, καπνά της Άλβανίας, έλαια και έλαίας διαφόρων ειδών και άλλα πολυποικίλα είδη» (Μαριτίνι νου, Μοσχόπολις, σ. 112).

πεδο. Καί ἴσια-ἴσια αὐτή τήν ἐποχή βγαίνουν στήν ἀγορά καί τὰ βενετσιάνικα ὑφάσματα *Alico*, πού ἀπό κεῖ καί πέρα θά γίνουν περιζήτητα¹.

8. Καί ἄλλα ἐπιχειρήματα ὥστόσο δείχνουν πῶς ἡ λέξις *ἄλικο* δὲν εἶναι τουρκοελληνική. Ἄν ἡ λέξις *ἄλικο* ἦτανε τουρκοελληνική, μιὰ καί τὸ κόκκινο χρῶμα εἶναι βασικό, θά τὴν ἔπαιρναν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού γνωρίστηκαν μὲ τοὺς Τούρκους, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1000 μ.Χ. Ὅπωςδὴποτε ὅμως θά πρέπει νὰ τὴ συναντούσαμε σὲ βυζαντινὰ κείμενα τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα, πού ἔκαμαν οἱ Τούρκοι τὰ πρῶτα τους πολεμικὰ προγεφυρώματα στὴ Θράκη (Τζύμπη 1353, Καλλίπολις 1354)². Καί μπορεῖ βέβαια τὸ πρῶτο μέρος της νὰ θυμίζει τὴν τουρκικὴ λέξις *αλ-* (=κόκκινος), ἀλλὰ τὸ δευτέρου της *-ικο* τίποτε δὲ βεβαιώνει πῶς εἶναι κατάληξις καί μάλιστα ἡ ἐλληνικὴ παραγωγικὴ κατάληξις *-ικο(ς)*. Οὔτε τὸ *αλ-* οὔτε τὸ *-ικο* μποροῦν μόνο μὲ τὴν ἀκουστικὴ τους νὰ στηρίξουν ἐπιχειρηματολογία πῶς ἡ λέξις εἶναι τουρκοελληνική, ὅσο καί ἂν μιὰ τέτοια ἐπιχειρηματολογία μᾶς εἶναι βολικὴ.

Ἐπειτα Ἕλληνες καί Τούρκοι ἤξεραν τὴν ἀποχρώση τοῦ *ἄλικου* ὁ καθένας τους ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ του παράδοση καί φυσικὰ εἶχαν καί τὴν ἀντίστοιχὴ λέξις, ὥστε νὰ μὴ χρειαστῇ οὔτε νὰ δώσουν οὔτε νὰ πάρουν ὁ ἕνας λαὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον λέξις γιὰ ἓνα χρῶμα τόσο κοινὸ σὲ ὅλους. Ἀλλὰ καί πῶς θά μπορούσε οἱ Ἕλληνες ἓνα Τουρκοκρατίας ἓνα χρῶμα πατροπαράδοτο καί μὲ ὄνομα ἐπίσης πατροπαράδοτο (πρβλ. τὴ λέξις *ριζ-ἄρι*) νὰ παρατήσουν τὸ δικό τους ὄνομα καί νὰ τὸ νοματίσουν μὲ ὄνομα τουρκικόν;

Παλαιότερα ὥστόσο, ὅταν τὸ βάψιμο στηριζόταν ἀκόμα στὰ φυτά, στὰ φύλλα καί στὶς ρίζες, οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ συναλλάσσωνται εὐκόλα μὲ τοὺς Τούρκους πῆραν τὴ λέξις τους *ζ α φ ρ ἄ ν ι ἡ ζ α φ ο ρ ἄ* (τουρκ. *zafra*), ἀλλὰ τὴ μεταχειρίζονταν παράλληλα μὲ τὶς ἀνάλογες ἐλληνικὲς λέξεις γιὰ τὸ κόκκινο καί τὶς ἀποχρώσεις του. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πού τὰ *ἄλικο* ὑφά-

1. Ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε κιόλας ἀπὸ εἰδήσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὸ *ἄλικο* ἦτανε ὕφασμα καί πολὺ ἀκριβό. Ἐστὶ μιὰ εἰδησιὴ ἀπὸ τὶς 28 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1699 μιλάει γιὰ «ροῦχο ἄλικο μὲ κουναβολέμι καί μὲ κομπία ἄργυρᾶ» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης (1686—), ἐκδ. Μ. Καλινδέρη, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 65, 36). Ἀλλὰ γιὰ νὰ προσθέτουν σ' ἓνα φόρεμα *κοιναβολαίμι* καί *ἀσημένια κοιμπία* σημαίνει πῶς τὸ *ἄλικο* ἦτανε πραγματικὰ ὕφασμα ἀκριβό. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ βεβαιώνη καί μιὰ ἄλλη εἰδησιὴ πού μιλάει γιὰ «ντουλαμά ἀπὸ ἄλικο ντεραῖ» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης, σ. 84, 46). Τὸ ντεραῖ ἦτανε ὕφασμα ἀραχνοῦφαντο γιὰ γυναῖκες φορέματα πού φοροῦσαν μόνο οἱ γυναῖκες τῶν ἀρχοντάδων σὲ γιορτὲς καί ἄλλες ἐπίσημες περιστάσεις. Καί γιὰ νὰ κάνουν τὸ ντουλαμά ἀπὸ ντεραῖ *ἄλικο* — ἐδῶ πρόκειται μόνο γιὰ τὸ χρωματισμὸ — σημαίνει πῶς ἤθελαν νὰ δώσουν μεγαλύτερη ἀξία στὸ ντουλαμά.

2. Φ ρ α ν τ ζ ἡ ς, ἐκδ. V. G r e c u, (Γ. Σ φ ρ α ν τ ζ ἡ, Chronicon Minus, 1-147· Chronicon Majus, 149-591) București 1966, σ. 188, 14-25. - Κ α ν τ α κ ο υ ζ ἡ ν ὁ ς, ἐκδ. Βόννης, τ. 3, σ. 242, 15-17. Πρβλ. καί 276, 18-20 καί 278, 9-11.

σματα, όπως είδαμε, παρουσιάζονται στην αγορά την ελληνική κατά το τέλος του 17ου αιώνα και σχετίζονται με την πιό σύγχρονη ανάπτυξη της τεχνικής της εποχής αυτής (φάσιμο) και με την πρόοδο της χημείας (βάψιμο), δε μπορούμε να υποστηρίξουμε πώς το *άλικο* είναι λέξη τουρκοελληνική. Το *άλικο* εξάλλου δεν είναι ένα οποιοδήποτε χρώμα σε μιάν απόχρωση του κόκκινου από όσες θά μπορούσε να δώσει αυτό με διάφορους συνδυασμούς στη βάση του, μά είναι δημιουργία των νεώτερων χρόνων και συνάρτηση παραγόντων που κυριρχούν στη βιοτεχνική παραγωγή μόνο από τα μέσα του 17ου αιώνα και ύστερα¹. Άλλα την εποχή αυτή ή στρατιωτικοφεουδαρχική Όθωμανική αυτοκρατορία είναι βουλιαγμένη σ' ένα γενικό μαρασμό και σε μιά κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση που δείχνει πώς έχει πάρει πιά όριστικά τον κατήφορο και στρατιωτικά. Γι' αυτό δε μπορούμε να μιλήσουμε ακόμα για οργανωμένη τουρκική βιοτεχνία. Η Τουρκία θά αναπτύξει βιοτεχνία, όπως ξέρουμε, μόνον ύστερα από τον πρώτον παγκόσμιο πόλεμον. Του κάκου λοιπόν προσπαθούμε να ετυμολογήσουμε την λέξη *άλικο* σαν τουρκοελληνική.

9. "Ωστε ή λέξη *άλικο* έχει σχέση με την ανάπτυξη της τεχνικής και της χημείας, που παρατηρούμε στην Εύρώπη ύστερα από τον 15ον αιώνα και σημαίνει τη φίρμα μιās φάμπρικας που λειτουργούσε στη Βενετιά γύρω στὰ 1650. Από τη φάμπρικα αυτή οί Μακεδόνες έμποροι, όπως βεβαιώνει ή αλληλογραφία τους, με τον έμπορικό τους αντιπρόσωπο στη Βενετιά, αγοράζαν διάφορα προϊόντα της και κατά το τέλος του 17ου αιώνα ένα από τα προϊόντα αυτά ήτανε και το *άλικο* ύφασμα. Το ύφασμα αυτό το πήραν με το όνομα που το έγραφε στη φατούρα της ή ίδια ή φάμπρικα στις διάφορες παραγελίες και με το ίδιο όνομα το παράγγελναν και οί έμποροι.

Η λέξη λοιπόν *άλικο* είναι βενετσιάνικη και δε μπορεί νά έχη καμιά σχέση ούτε με λέξη τουρκοελληνική ούτε με τούς γλώσσικούς νόμους της νεοελληνικής.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

1. Το *άλικο* αυτό δεν είναι πιά μιὰ οποιαδήποτε συνηθισμένη απόχρωση του κόκκινου από κείνες που ήξεραν οί Έλληνες από τά πολύ παλιότερα χρόνια ως τούς πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, μά κάτι διαφορετικό, που είχε σχέση με τούς νέους χρόνους, με την εποχή τους.

ZUSAMMENFASSUNG

Jannis Tsaras, Das wort *ἄλικο* im Briefwechsel der mazedonischen Händler.

Im Neugriechischen gibt es das wort *ἄλικο*, womit ursprünglich ein Stoff von heller bzw. greller roten Farbe bezeichnet wurde. Unsere Lexikas (etymologische und enzyklopädische) leiten das wort aus dem türkischen *al-* und der griechischen Endsilbe *-ικος* ab. Aber das Studium im historischen Rahmen des Wortes zeigt, daß es weder griechisch—und aus diesem Grunde können wir es nicht nach den Regeln der neugriechischen Sprachkunde etymologisch erklären—noch türkisch-griechisch ist. Es hängt mit der Entwicklung der Technik und der Chemie zusammen, deren ersten Schritte vor vor dem 15. Jahrhundert spürbar werden. Nichtdestoweniger stellt der Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und ihren Filialen in Venedig am Ende des 17. Jahrhunderts fest, daß *ἄλικο* ursprünglich eine passende Kombination von Stoff und Farbe gewesen ist und so ist der *ἄλικο*-Stoff auf dem griechischen Markt eingebracht worden. Aus dem selben Briefwechsel erkennt man, daß in der gleichen Zeit in Venedig eine Fabrik gewesen ist, die auch noch Stoffe hergestellt hat. Eine Art von Stoffen hat den Namen *Alico* gehabt, was auch der Name der Fabrik gewesen ist. Allmählich ahmt Manufaktur und Gewerbeindustrie die *ἄλικο*-Farbe des Stoffes nach. Letztendlich bekommt *ἄλικο* die Bedeutung der Farbe, die einen bestimmten Ton von rot hat. Daraus ergibt sich nun, daß das Wort *ἄλικο* welches wir im Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und Venedig finden, überhaupt keinen Zusammenhang, weder mit dem türkischen Wort *al* (=rot) noch mit der griechischen Endsilbe *-ικος* hat, sondern daß es venezianisch ist und aus dem Namen einer Fabrik stammt, die Mitte des 17. Jahrhunderts in Venedig im Betrieb gewesen ist.